
Uutta rauhan- neuvotteluista 1557

Ruotsin ja Venäjän rauhanneuvottelut 1557. Mikael Agricola Ruotsin lähetystön jäsenenä. Toimittanut ja ruotsalaiset asiakirjat suomentanut Kari Tarkiainen. Venäläiset asiakirjat suomentaneet ja kommentoineet Gennadi Kovalenko ja Nina Kovalenka. SKS toimituksia 1104, Helsinki, 2007, 190 s.

■ Moskovan ja Ruotsin valtakuntien muodostuminen aiheutti tarpeen löytää lisää resursseja. Jo 1400-luvulla alkoivat riidat siitä, mikä valtakunta oli oikeutettu verottamaan mitään itäisen Fennoskandian metsästäjä-kalastaja-kaskiviljelijäpopulaatiota. Rajaa määriteltiin tiheästi pidetyissä neuvotteluissa. Näihin kuuluva vuoden 1557 rauha ja sen neuvottelut Moskovassa eivät nou-

se mitenkään muita tärkeämmäksi. Valtuuskunnan matkakin on merkittävä vain Mikael Agricolan historian näkökulmasta.

Tekijöiden mukaan vuoden 1557 runsasta ruotsalaista ja moskovalaista lähteistöä ei ole tähän mennessä voitu käyttää vertaillen ja parelleisesti (s. 87). Asiakirjat ovat olleet kuitenkin jo pitkään tutkimuksen käytössä alkukielisinä. Käännöksillä taas ei ole mitään merkitystä tieteelliselle tutkimukselle, koska se käyttää ainoastaan alkukielistä materiaalia. Käännös on aina tulkintaa. Teos onkin merkityksellinen vain lukevalle yleisölle. Arvoa tosin rajoittaa se, että Harald Hjärne julkaisi asiakirjojen ruotsinnoksen jo 1884, joten ne siis ovat olleet sivistyneistön käytössä.

Itse teos on ulkoasultaan huolellisesti tehty ja toimitettu. Käännökset ovat sujuvia eikä minulla ole niihin alla olevien huomioiden lisäksi juurikaan sanottavaa. Laajassa johdannossa selvitetään taustaa ja kerrotaan asiakirjojen historiasta. Kari Tarkiainen on vahvimmillaan asiakirjojen historiallisessa tarkastelussa, mikä onkin teoksessa keskeisin ulottuvuus. Itse 1500-luvun historia on Tarkiaisen tieteellisen työn keskiössä. Tältä osin teos on pääosin vakuuttava.

Kun siirrytään aikaisempiin historian jaksoihin ja varsinaisiin Venäjän/Moskovan olojen kuvauksiin, asiantuntemus rakkoilee. Minulle on uutta, että Iivana III:n lisänimenä olisi ollut ”groznyj” ja että se olisi tveriläinen kunnianimi ja tarkoittanut suurta. Iivana III:n perinteinen lisänimi on ollut

”suuri” (”velikij”). Sinänsä ”groznyj”, joka on Iivana IV:n lisänimi ”Julma”, todellakin tarkoittaa kunnioitusta herättävää ja siten peljättävää (s. 10). On kuitenkin ihmeellistä, että Tarkiainen on ottanut kuvauksessa Iivana IV:stä (”Julma”) oppia lähinnä Grimbergin maailmanhistoriasta eikä nykyisestä tutkimuksesta. Käsitteet syfiliksestä kärsineestä biseksuaalista, sadistista ja mielisairaasta ovat erittäin riidanalaisia (s. 13–18).

Maksim Grekin arvioiminen Venäjän keisari-ideologian perustajaksi on omituista (s. 12). Maksimin merkitys lienee ollut muutoin kuin kirkollisten tekstien kääntämisessä vähäinen, koska hän virui pääosan Moskovan ajastaan tyrmässä (saa-pui 1518 ja oli luostarivankeudessa vuodesta 1525 kuolemaansa 1556 saakka).

Tsaarin tärkeimmiksi tuki-joiksi Tarkiainen nostaa ruhtinas Adaševin ja munkki Silvesterin (s. 14). Sil’vestr (munkkina Spiridon) oli Kremlin Jumalansynnyttäjän ilmestyksen luostarin pappi ja tunnettu kirjoittaja. Hän oli läheisessä suhteessa nuoreen tsaariin, mutta kirjallisuudessa esiintyy ristiriitaisia teorioita hänen valtiollisesta asemastaan. Todellisuudessa Sil’vestristä ei näet ole juurikaan lähteistöä. Useat läntiset tutkijat ovat olleet sitä mieltä, että viimeisen silauksen keisari-ideologiassa teki metropoliitta Makarij. Itse olen yhden kirjan verran yrittänyt todistaa, että yhteys on varhaisempi ja liittyy pyhän Vladimirin kulttiin.¹

Missään nimessä Sil’vestr ei ollut mikään valtioideologi, joka olisi luonut opin ”Kol-

mannesta Roomasta” (s. 17). Tuo slogan on peräisin Pihkovan munkki Filofejilta ja lienee osoitettu pikemminkin Iivana III:lle. ”Kolmas Rooma” ei myöskään ollut mikään ideologia tai aate vaan kyse on kristillisestä Uusi Rooma eli Uusi Jerusalem -topoksesta. Vaikka ei uskoisikaan minun kirjoituksiani, niin alaviitteistä saisi kätevästi vinkkiä muuhun kirjallisuuteen.²

Orjuuskäsitteistö on slaaviksi monimutkaista ja runsasta. Tsaarin palvelijan ilmaiseminen termillä ”holop” (s. 68) on siksi kiintoisaa, koska sana on eräs epävapaata tarkoittavista ilmauksista. Tarkiainen väittää savolaistalonpoikia vietyä ”maaorjuuteen” (s. 70). Ilmeisesti heidät myytiin orjiksi. Iivana IV ei myöskään sitonut viljelijöitä maaorjiksi (s. 15), vaan 1500-luvun alun kehitys konfiskaatioineen pikemmin vapautti talonpojistoa. Turpeeseen sitominen alkoi vasta 1500-luvun lopulla ennen muuta Boris Godunovin aikana ja täydellistyi vuoden 1649 laissa (uloženie).

Virka-aateliston kehityksessä Tarkiainen on aivan omilla linjoillaan (s. 54). Se ei suinkaan alkanut Iivanan oprièina-hallinnosta vaan perintöruhtinaskuntien tuhoaminen ja virkaläänitysten jako alkoi osin jo Dmitrij Donskoin aikana. Kehitys otti takapakkia, kun Vasilij III:n jälkeinen holhoojahallitus palautti ylimystön asemaa. Iivana IV palasi vanhaan tilanteeseen.

1. Prince, Saint and Apostle, München 2001.

2. Jukka Korpela, ”Moskova – Mikä ihmeen kolmas Rooma?”, *HAik* 3/1998)

Mistähän Tarkiainen on saanut tiedon, että Venäjällä olisi käynyt 1400-luvulla vain kaksi länsimaista matkailijaa. Jo kauppiaitakin oli varmasti tuhansia (s. 12). Myös käsitys venäläisten kielitaidottomuudesta ja länsimaiden tuntemattomuudesta (s. 46–47) on problemaattinen. Puolan ja Liettuan kautta yhteyksiä oli paljon.

Ylipäätä Venäjän ja Moskovan valtakunnan toiseuden, eksoottisuuden ja erilaisuuden korostaminen ei ole perusteltua. Tarkiainen tekee tätä oman tutkimustoimintansa innoittamana, mutta silloin kyse on eurooppalaisen 1500-luvun pamflettikirjallisuuden viholliskuvasta ja ajalle tyypillisesti kunnian halventamisesta, jonka ei ole tarvinnut vastata ihmisten käsitystä sen enempää kuin minkään muunkaan sota-propagandan.

Venäläisyyden mystifioinnin perinne on yksi Venäjän tutkimusta riivaavista ongelmista. Syypäinä ovat venäläiset itse ja perinteiset Venäjän tutkijat, jotka monopolisoivat omaa tutkimusaihettaan: vain ortodoksi voi tutkia ja ymmärtää ortodoksista uskoa ja vain venäläiset tuntevat Venäjän historian ja ymmärtävät sitä. Taustalla on 1400-luvun lopun ja 1500-luvun moskovalaisen valtioideologian luominen. Moskovaa pidettiin oikeuskaisen kristillisen maailman johtajana, jota uhkasi rajantakainen vaara. Erityisaseman korostusta jatkettiin 1600-luvulla ensimmäisten Romanovien aikana. Viimein Pietari Suuri loi itsestään myytin suuren uudistajana ja länsimaisena. Kansallisromanttinen

historiantutkimus kanonisoi tulkinnan valitusta erityiskansasta, ja totalitaristinen ideologia esti poikkeavat näkemykset.

On perusteetonta nähdä Venäjän tutkiminen metodisesti ja käsitteellisesti poikkeavaksi. Venäjän kieli ei ole sen mystisempi kuin mikään muukaan kieli. Kun käyttää käsitettä ”vanhavenäläinen järjestelmä” (s. 52) tai korostaa koko myöhemmän ”Neuvostoliiton alueen” yhtenäisyyttä esim. kielellisesti (s. 47), tulisi tietää, että yhtenäisyys ja ajatus Venäjän 1000-vuotisesta historiasta on nimenomaan venäläisen kansallisromanttisen historian visio. Itse käsite ”vanhavenäläinen” on poliittinen, eikä ole mitään syytä pitää esim. Kiovan Rus’ia venäläisenä valtiona.

Mongolivallan loppuminen ”Venäjällä” 1480 ns. Ugra-joen kohtaamiseen, josta Tarkiainen puhuu Oka-joen kohtaamisena, on nykyisen käsityksen mukaan pikemminkin kirjallinen fiktio (s. 10). Ortodoksinen ja roomalais-katolinen kirkko eivät eronneet lopullisesti 1054, kuten klisheenomaisesti eri kirjoissa toistetaan. Prosessi oli paljon monitahoisempi ja oikea eroaminen tapahtui ehkä 1200-luvun lopulla, joskin unioneja ja unionipyrkimyksiä oli koko ajan (s. 23).

Venäjän kauppareitistö on jäänyt Tarkiaiselta opettelematta (s. 14). Etenkin Ordan ja idän tavaroiden kannalta Krimin tie (Caffa) oli koko keskiajan tärkein yhteys. Huolimatta hyvästä lähdetilanteesta Novgorodista ei tiedetä viedyn Ordan kauppatavaroita länteen.

Tarkiainen esittelee Moskovan hovin seremonioita, viittaa vuodelta 1674 olevaan kuvaan ja kertoo niistä yleisiä totuuksia ”muuttumattomina” (s. 62–64). Seremoniat kuitenkin vakiintuivat vasta Iivana-tsaarin pojan Feodorin aikana, minkä jälkeenkin ne kehittyivät. Seremoniallinen inho länsimaisuutta vastaan kasvoi eteenkin Romanovien alkujaksolla. Sitten sen osoittaminen käsien pesulla voi juontua vasta täältä, jos asiaa ei aiemmin ole mainittu, kuten Tarkiainen toteaa (s. 63).

Kirjan esitys Ruotsista ja Unionivaltakunnasta pohjautuu Helge Pohjolan-Pirhosen Jaakkola-visioihin. Se on vanhentunut kansallisvaltioineen, kansallisuuksineen, ”kansallisten piirien kapina-aaltoineen” ja ”linnan päälliköiksi virranneine muukalaisineen, jotka kiskoivat kansalta veroja” (s. 20–23). Unioni ja Ruotsi eivät olleet valtioita vaan valtakuntia, joissa (kuninkaan) valta toteutui valtakeskusten verkostona. 1500-luvullakaan ei voi puhua vielä territoriaaliruhtinaskunnasta vaan konglomeeraatista kuten Harry Gustafsson on osoittanut. Valtaneuvoskunta ei myöskään ollut mikään tavaton erityisyys, koska hallinnon muodot koko Euroopassa olivat äärettömän kirjavia eikä mitään mallia siksi ollutkaan. Minulle on myös uutta, että Suomessa olisi ollut erityisen paljon alhaisaatelia. Ylhäisäatelia oli erityisen vähän eikä muutakaan aatelia runsaasti (s. 49–50).

Vähitellen yläluokan piiriin syntyi protokansallista identiteettiä, joka heijastui alueellisen eliitin piiriin ja näin syntyi

regionaali-identiteettejä valtakuntaidentiteetin rinnalle. ”Suomen kansa” ei kokenut mitään koettelemuksia sen enempää 1500-luvun lopulla kuin ison vihan aikanakaan (s. 85), koska tällaista ”Suomen kansaa” ei ollut olemassaakaan. Tämän nationaliteettitutkimuksen itsestäänselvyyden soisi jo vähitellen alkavan näkyä laajemminkin.

Käsitys Viipurista saartojenmurtokaupunkina (s. 25) on virheellinen,³ ja tekijä ei ole myöskään seurannut uusinta keskustelua itäraja- ja linnasta ei suinkaan hoidettu Ruotsin idän diplomatiaa läpi keskiajan (s. 23). Asia on paljon monimutkaisempi. Viipurista hoidettiin Viipurin linnan suhteita. Nämä olivat vaihtelevan merkityksellinen osa kulloisenkin regnumin politiikkaa.

Esitys Pähkinäsaaren rauhas- ta ja rajasta ei perustu uusimpaan tutkimukseen. Venäjä ei ollut sopimuksen osapuoli, koska sitä ei ollut olemassaakaan (viite 4). Vanhentuneen tutkimuksen ajatus rajalinjan yli autiomaahan edenneestä asutustoiminnasta on järjenvastainen (s. 24–30) kuten puhe Ruotsin ja Venäjän välisestä satavuotisesta sotakaudesta, joka edelsi vuoden 1323 rauhaa ja kertomus Suomen valloituksesta kolmen ristiretken kautta (s. 26). 1300-luvulla ei ollut myöskään mitään kansainvälisiä sopimushierarkioita. Käytännöt olivat paikallisia ja tapauskohtaisia, koska kansainvälinen oikeus oli täysin kehittämätöntä. Tähän sop-

3. Ks. Jukka Korpela (2004) *Viipurin linnaläänin synty*.

paan ei kannattaisi pistää lusuksikansa, kun pyrkii kertomaan vuoden 1557 rauhanneuvotteluista.

Pikkuvirheet rasittavat teosta. Tarkiaiselta on mennyt jatkuvasti Vasilij III ja Vasilij IV sekaisin. Hän kutsuu virheellisesti Iivana IV:n isää Vasilij IV:ksi. Dmitrij Doskoj ei myöskään voittanut tataareja vuonna 1350 vaan vuonna 1380 (s. 13). Kun tekijä väittää Maunu Ladonlukon tehneen vuoden 1348 sotaretken Nevalle (s. 41), hän on sotkenut Magnus Erikssonin Magnus Birgerssoniin. Vanhentunut nimi Maunu Ladonlukko tarkoittaa 1200-luvun lopulla hallinnutta Magnus Birgerssonia, jonka toinen nimi oli ilmeisesti Ladislaus, joka sittemmin ymmärrettiin väärin ”Ladulås” ja mentiin vielä suomentamaan. Sotaretken teki 1348 Magnus Eriksson eli vanhentuneesti Maunu Eerikinpoika.

Ruotsalaisotavankeja oli Tarkiaisen mukaan kastettu niin ortodoksiseen kuin Islamin uskontoonkin. Kiistatta moskovalaiset kastoivat kristittyjä (kreikkalaisia ortodokseja) ainakin 1600-luvulla, mutta en ole kuullutkaan, että Islamiin olisi ”kastettu” ketään. Tämä ei ole saivartelua, vaan erittäin tärkeä detali eri uskontojen kohtaamisessa Itä-Euroopassa (s. 72, 164).

Juohtumukset ovat myös epätieteellisyyden merkki. Tolkuton viinankäyttö oli yleistä kaikkialla ja juoppoutta vastaan olevia kirjoituksia oli paljon (mm. Luther). Siksipä Laurentius Petrinkään innoituksen lähde ei kannata arvailla (s. 41). Lähetystön itineraation paikannimien yhteydessä Tar-

kiainen toteaa nimistön muutuneen 1500-luvun jälkeen ja olevan siksi epäselvää (s. 56–58, 182). Nimistä on kuitenkin julkaistu tutkimusta, joten viiteläisyydellä ongelma olisi voitu selvittää. Spekuloiminen sillä, mikä vaikuttaisi identifioitavalta (Naasi, Shapki), muistuttaa paljon perinteisten maakuntahistorioidemme paikannimitutkimusta, mutta ei edusta mitenkään vakavaa tieteellistä pyrkimystä.

Ei ole erityisen yllättävää, että slaavilaisnimien translitterointi on paikoin virheellistä ja horjuvaa. Kaiken kattava virhe on unohtuneet ”hatut” (è, š, ž) merkkien c, s, ja z päältä silloin, kun niitä olisi siellä olisi kaivattu. Paikoin translitterointi on myös epä johdonmukaista. Joissakin nimissä on š-merkki korvattu oikein merkinnällä ”sh” paikoin taas on siis tuo virheellinen pelkkä s-kirjain (välillä Grisa välillä Grisha).

Kun tekijät ovat valinneet onnettoman tavan ”suomentaa” alkutekstien nimistöä (Yrjänä Pietarinpoika eikä Göran Persson, s. 44), niin miksi ei olla johdonmukaisia. Välillä nimi Aleksej on muodossa Aleksei mutta esiintyy myös muotoa Oleksei ja jopa Alexis. Kaikki nämä ovat oikeita muotoja ja kaksi viimeistä alkupe- räisiäkin mutta eivät johdonmukaisia kirjan yleisen linjan näkökulmasta. Pääsääntöisesti venäläispatronyymit ovat alkukielisessä muodossa ”Borisovits” (po. Borisovitsh tai Borisovitš tai Borisoviè), mutta mukana on muutamia käännöksiäkin ”Borisiinpoika” (sic! s. 104 ja s. 140–141, 151). Konkreettisesti logiikan horjuminen ilmenee rauhansopimuk-

sen (ruotsalaistekstin) käännöksessä. Siinä kutsutaan alkuperäismuodoilla novgorodilaisia pajaareja ”Mickil Vasilesson Glinskoje”, ”Aleksi Danielsson Pleskieff” jne. Jostakin syystä Pähkinäsaaren rauhansopimusta kutsutaan ruhtinas Yrjön ja kuningas Maunun sopimukseksi (s. 171–172).

Kukkanen on sivun 121 ja viitteen 38 Kazanin kaanin nimi. Tekstissä se ilmoitetaan alkuperäisessä muodossaan ”Ibreim”. Viitteessä on nimi Ibragim. Tämä on tietenkin venäjässä käytetty muoto, mutta oikeasti pitäisi puhua suomeksi nimestä Ibrahim (kuten kaupunginnimi ”Hampuri” eikä ”Gamburg”). Kiovan muinainen hallitsija ei myöskään ollut ”Monomakh” enempää kuin Helsinki on Khel’sinki: hallitsija oli Vladimir Monomah (s. 13).

Nimisekoilu ulottuu myös paikannimiin. Korbaselskin pogosta on Korpiselän pogosta (s. 111, ks. myös s. 140, 150). Nimiä ei myöskään saa suomentaa vakiintuneen vastaisesti: Venäjän kolmanneksi suurin kaupunki Nižnij Novgorod on toki ”Matala (tai Ala-)”Novgorod, mutta tätä käännöstä en ole koskaan kuullutkaan käytettävän (s. 149, 171). Ongelmista olisi selvitty antamalla teksti venäjää taitavalle suomalaiselle historikolle pariksi päiväksi ennen painatusta. Toinen hyvä vaihtoehto olisi ollut kirjoittaa nimet auki tekstimuodossaan. Joitakin lapsuksia olisi odottanut myös toimituksen korjanneen: esimerkiksi (s. 122, 125) Vuoksajoki po. Vuoksi.

On valitettavaa, että alkukielisiä termejä on annettu niukasti ja epäloogisesti: josta-

kin kumman syystä termi ”Nabereznaja (po. Naberežnaja) palata” on ilmoitettu Rantapalatsin yhteydessä (s. 109), vaikka tämä on itsestäänselvä asia. Sitä vastoin ruotsalaisten valtuuskirjan ilmaus ”kaikki oikeauskoiset kristityt” jää selittämättä (s. 104). Erityisen toivottavaa olisi ollut antaa alkuperäinen ilmaus raja-sanana yhteydessä. Samoin olisi kiinnostanut termien ”maanääri”, ”maamme”, ”kansaa” ja ”kansakunta” taustalla eri paikoissa olleet ilmaukset. Epäselväksi jää myös, milloin on käännetty ”Venäjä”, milloin ”Venäjänmaa”, milloin ”Ruotsi” milloin ”Ruotsinmaa”, milloin ”Suomi” milloin ”Suomenmaa”. Nämä kaikki nyanssit ovat tärkeitä juuri 1500-luvun valtionmuodostuksen kannalta.

Teoksessa on vältetty ajankäytännöihin liittyvät karikat kahden lukuun ottamatta. Ensimmäinen on puhdas lapsus sihteeriryhmän kokouksen päiväyksessä, joka on siirtynyt kuukaudella varhaisemmaksi (s. 168). Toinen on periaatteellisempi: tyypilliseen nykyvenäläiseen tapaan tekijät ovat menneet metsään uuden ja vanhan luvun kanssa. Marian päivä on viitteen 8 mukaan 25.3. ja Eliaan päivä viitteen 9 mukaan 20.7. ”vanhan ajanlaskun mukaan”. Tietenkin tämä on totta ja niin ne ovat myös uuden ajanlaskun mukaan, koska ajanlaskuissa päivämäärien numerot eivät eroa vaan päivämäärien ajat. Tässä samassa nykyvenäläiset kompuroidut sotkiessaan joulun ja loppiaisen ja pahimmillaan suomalaiset menevät lankaan uskoessaan, että venäläiset tietävät, mitä tekevät.

Itse asiakirjoihin liittyvän tutkimuksen esittely on ammattimaista, joskin pieniä kummallisuuksia on pujahtanut mukaan. Tekijät valittavat, että dokumenteista ei ole voitu tehdä provenienssanalyysia, koska sen teko olisi ollut vaikeaa ja edellyttänyt mm. vesileimojen käyttöä papereiden päiväämisessä (s. 87). Tällaista tutkimusta tehdään ja sitä on myös tehtävä näissä ”papereissa”, jos asian tieteellisyys edellyttää. Vesileimoista on myös julkaistu viime vuosina haku-teoksia.

Johdannon tehtävä on johdattaa lukijat vain itse ytimen äärelle, tässä julkaistujen asiakirjojen ymmärtämiseen. Nyt on vanhan väitöskirjan aihepiirin innoittamana pyritty huomattavasti laajempaan esitykseen ilman, että olisi tarkistettu, mitä uusin tutkimus on tällä välin keksinyt esittää. Lopputulos on epätasapainoinen, sillä osa tärkeistä asioista jää käsittelemättä ja osaan uppoudutaan kohtuuttomalla innolla ja paikoin diletantin taidoilla. Kaikki tämä vähentää sinänsä ansiokkaan tekstipopularisoinnin arvoa.

Jukka Korpela